

Odnos osobina ličnosti zatvorenika i tijeka izdržavanja kazne zatvora

Milinović, Tea

Master's thesis / Diplomski rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:619336>

Rights / Prava: [In copyright](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2021-01-25**

Repository / Repozitorij:

[Faculty of Education and Rehabilitation Sciences - Digital Repository](#)

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko – rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad
Odnos osobina ličnosti zatvorenika i tijeka izdržavanja kazne zatvora

Tea Milinović

Zagreb, lipanj, 2016. godine

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko – rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

Odnos osobina ličnosti zatvorenika i tijekom izdržavanja kazne zatvora

Tea Milinović

doc. dr. sc Martina Lotar Rihtarić

Zagreb, lipanj, 2016. godine

Izjava o autorstvu rada

Potvrđujem da sam osobno napisala rad *Odnos osobina ličnosti zatvorenika i tijeka izdržavanja kazne zatvora* i da sam njegova autorica.

Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima jasno su označeni kao takvi te su adekvatno navedeni u popisu literature.

Ime i prezime: Tea Milinović

Mjesto i datum: 13. lipnja 2016. godine

Osobine ličnosti zatvorenika i tijeka izdržavanja kazne zatvora

Tea Milinović

doc. dr. sc. Martina Lotar Rihtarić

Socijalna pedagogija

Sažetak rada

Cilj ovog istraživačkog rada je utvrditi odnos između obilježja ličnosti zatvorenika i tijeka izdržavanja kazne zatvora. U tu svrhu postavljena su dva problema. Prvi je utvrditi obilježja tijeka izdržavanja kazne zatvora, a drugi ispitati razlike u dimenzijama Eysenckovog inventara impulzivnosti s obzirom na različita obilježja tijeka izdržavanja kazne zatvora. Uzorak čine osuđeni počinitelji kaznenih djela koji su tijekom 2013. godine bili u Centru za dijagnostiku u Zagrebu. Za odgovaranje na problemska pitanja koristili su se rezultati dobiveni na Eysenckovom inventaru impulzivnosti koji mjeri tri osobine ličnosti (impulzivnost, avanturizam i empatiju) i podaci iz osobnika zatvorenika koji se tiču tijeka izdržavanja kazne zatvora. Rezultati su pokazali kako je najveći broj zatvorenika izašao iz istih uvjeta kao što su bili oni u koje je ušao, više zatvorenika je radilo tijekom izdržavanja kazne, najveći broj se nije obrazovao tijekom izdržavanja i nisu strukturirano provodili slobodno vrijeme te su kontaktirali s vanjskim svijetom. Velik broj zatvorenika polazio je posebne programe tretmana, koristili su izvanzavodske pogodnosti, nisu imali stegovnih prijestupa te je više od polovice njih pušteno na uvjetni otpust. Statistički značajne razlike na dimenzijama Eysenckovog inventara impulzivnosti pokazale su su između zatvorenika koji su radili i koji nisu radili i to na način da oni koji su bili uključeni u rad imaju nižu impulzivnost i avanturizam. Na svim drugim varijablama nije bilo statistički značajnih razlika na dimenzijama Eysenckovog inventara impulzivnosti.

Ključne riječi: *zatvorenici, impulzivnost, avanturizam, empatija, tijek izdržavanja kazne*

The relationship between prisoner's personality traits and the course of their prison sentence

Tea Milinović

doc. dr. sc. Martina Lotar Rihtarić

Social pedagogy

A summary

The aim of this research was to determine the relationship between personality characteristics of prisoners and the course of their prison sentence. For this purpose there were two research problems. The first was to determine the characteristics of the course of their prison sentence and the other to examine the differences in the dimensions of the Eysenck's inventory impulsivity due to the different characteristics of the course of serving the prison sentence. The sample consists of convicted criminal offenders who came in the Center for Diagnostics in Zagreb during 2013. To answer the problem questions, the results obtained in the Eysenck's impulsivity inventory were used. It measures three personality traits (impulsivity, adventure and empathy). The data from the personal file of prisoners concerning the course of serving their prison sentence was also used. The results showed that the highest number of prisoners came out of the same conditions as those in which they have entered, more prisoners worked during, most did not educate themselves while serving the sentence, they spent their free time non structured and have had contact with the outside world. A large number of prisoners attended special treatment programs, used benefits outside the prison, had no disciplinary infractions and more than half of them were released on parole. Statistically significant differences in Eysenck's impulsivity inventory existed between the prisoners who worked and who did not work in a way that those who did work during their prison sentence have lower scores on impulsiveness and venturesomeness. When it comes to other variables, no statistically significant differences in the dimensions of Eysenck's impulsivity inventory were found.

Key words: prisoners, impulsiveness, venturesomeness, empathy, course of prison sentence

Sadržaj

1. Uvod	1
1.1. Impulzivnost.....	1
1.2. Empatija.....	7
1.3. Avanturizam.....	10
1.4. Istraživanja impulzivnosti, avanturizma i empatije.....	11
1.5. Tijek izdržavanja kazne zatvora.....	12
2. Ciljevi i hipoteze	18
3. Metodologija	19
3.1. Uzorak.....	19
3.2. Postupak prikupljanja podataka.....	22
3.3. Mjerni instrument.....	22
4. Rezultati	23
5. Rasprava	29
6. Zaključak	32
7. Literatura	33

1. Uvod

Većina definicija ličnosti govori o njenoj stabilnosti u različitim situacijama. Tako Catell (1965, prema Mejovšek, Lebedina Manzoni, Lotar, Šarić, 2007) definira ličnost kao nešto što omogućava predviđanje postupaka neke osobe u datoj situaciji, dok Eysenck (1953, prema Mejovšek, Lebedina Manzoni, Lotar, Šarić, 2007) definira ličnost kao više ili manje trajnu i stabilnu organizaciju temperamenta, intelekta, karaktera i fizičke konstitucije neke osobe koja određuje njegovu prilagodbu okolini u kojoj se nalazi. Iz navedenog se može zaključiti kako nam osobine ličnosti mogu biti važan instrument pri predviđanju tuđeg ponašanja.

Na temelju većeg broja istraživanja o psihološkim činiteljima prijestupničkog ponašanja, može se zaključiti kako neke osobine ličnosti mogu olakšavati ili u nekim situacijama čak pospješiti počinjenje kaznenih djela (Gottfredson, Hirshi, 1990; prema Mejovšek, Lebedina Manzoni, Lotar, Šarić, 2007). Tu se ističu emocionalna nestabilnost, teškoće u kontroli emocija, pretjerana osjetljivost, nemogućnost zadovoljenja potreba i ostvarenja životnih ciljeva te agresivnost, egocentričnost, nedostatak osjećaja odgovornosti, a s tim u vezi i neke psihopatske osobine ličnosti kao što su sumnjičava opsesivnost (Gottfredson, Hirshi, 1990, prema Mejovšek, Lebedina Manzoni, Lotar, Šarić, 2007).

Prema Eysenckovoj teoriji kriminaliteta, počinitelji kaznenih djela postižu više rezultate na skali psihoticizma koja uključuje socijalnu povučenost, deluzije krivnje, impulzivnost, agresivnost, smetnje raspoloženja, sumnjičavost, depresivnost, maničnost, sklonost psihopatskom ponašanju. Također postižu više rezultate na skalama neuroticizma i ekstraverzije (Mejovšek, Lebedina Manzoni, Lotar, Šarić, 2007).

Gottfredson i Hirschi (1990, prema McLaughlin, Newburn, 2010), prema općoj teoriji kriminaliteta, smatraju kako je impulzivnost, odnosno slaba samokontrola, zajedno s drugim čimbenicima poput slabije sposobnosti empatiziranja, ključni čimbenik u počinjenju kaznenih djela i antisocijalnom ponašanju.

U nastavku će biti dan pregled tri osobine ličnosti – impulzivnosti, empatije i avanturizma te rezultati istraživanja te tri osobine ličnosti kod zatvoreničke populacije.

1.1. Impulzivnost

Impulzivnost je pojam koji se koristi za smanjenu sposobnost kontroliranja vlastitog ponašanja (McLaughlin, Newburn, 2010). Pojmovi slični konstrukt impulsivnosti koji se koriste su hiperaktivnost, slaba samokontrola, problemi pažnje, nemogućnost odgađanja zadovoljenja potreba, traženje uzbuđenja, preuzimanje rizika, a ono što ju karakterizira je ne razmišljanje o posljedicama vlastitog ponašanja (McLaughlin, Newburn, 2010). Impulzivnost je višefaktorski konstrukt i postoje brojne definicije i neslaganja oko toga što impulsivnost sve uključuje (McLaughlin, Newburn, 2010). Dickman (1990, prema Dear, 2000) razlikuje funkcionalnu i disfunkcionalnu impulsivnost. Funkcionalna impulsivnost je reagiranje s vrlo malo promišljanja kada je takva strategija najoptimalnija u situaciji u kojoj se osoba nalazi. Disfunkcionalna impulsivnost je reagiranje s vrlo malo promišljanja, zbog okolnosti koje osobi ne dopuštaju drugačiji način reagiranja u nastaloj situaciji te je upravo ona povezana s antisocijalnim ponašanjem. U skladu s tim definicijama impulsivnosti, Dickman (1990, prema Dear, 2000) je konstruirano svoju skalu mjerenja impulsivnosti koja se sastoji od 23 čestice i mjeri upravo funkcionalnu i disfunkcionalnu impulsivnost.

Impulzivnost je u brojnim istraživanjima dovedena u odnos s nekim eksternaliziranim i internaliziranim problemima. To uključuje probleme ovisnosti (Dom i sur., 2006, prema McLaughlin, Newburn, 2010), poremećaje ličnosti (Fossati i sur., 2007, prema McLaughlin, Newburn, 2010), disleksiju (Baker, Ireland, 2007, prema McLaughlin, Newburn, 2010), pušenje (Burke i sur., 2007, prema McLaughlin, Newburn, 2010), agresivnost (Fossati i sur., 2007, Smith, Waterman, Ward, 2006, sve prema McLaughlin, Newburn, 2010), samoozlijeđivanje (Raust i sur., 2007, prema McLaughlin, Newburn, 2010), kompulzivno kupovanje (Billieux, Rochat, Ribetez, Van der Linden, 2008, prema McLaughlin, Newburn, 2010), psihičke bolesti (Enticott, Ogloff, Bradshaw, Fitzgerald, 2008, prema McLaughlin, Newburn, 2010), kockanje (Clarke, 2006, prema McLaughlin, Newburn, 2010), pijenje (Klinterberg i sur., 1993, prema McLaughlin, Newburn, 2010) i psihopatiju (Jackson, Neumann, Vitacco, 2007, prema McLaughlin, Newburn, 2010). Iz navedenog daje se zaključiti kako je impulsivnost kao osobina ličnosti povezana s brojnim socijalnim i društvenim problemima (Archer, Ireland, 2008) ali i sa počinjenjem kaznenih djela (White, i sur., 1994, prema McLaughlin, Newburn, 2010).

Impulzivnost je osobina ličnosti koja je najčešće dovođena u odnos s kriminalnim ponašanjem (Eysenck, 1977, Lynam i sur., 2000, Miller, Lynam, 2001, Moffit, 1993, sve prema Zimmerman, 2009). Istraživači iz raznih područja povezivali su impulzivnost s antisocijalnim ponašanjem. Psihijatri impulzivnost smatraju važnom karakteristikom mnogih poremećaja povezanih s antisocijalnim ponašanjem, uključujući i poremećaj pažnje (ADHD), granični poremećaj (eng. *borderline personality disorder*) i poremećaj ophođenja (eng. *conduct disorder*) (Moeller, Barrat, Dougherty, Schmitz Swann, 2001, prema Zimmerman, 2009). U DSM-IV (eng. *Diagnostic and Statistic Manual of Mental Disorders*) impulzivnost se smatra dijagnostičkim kriterijem za ADHD i BDP (American Psychiatric Association, 1994, prema Zimmerman, 2009). Impulzivnost je važan dio definicije i opisa psihopatskog ponašanja (Cleckley, 1964, Lykken, 1995, sve prema Zimmerman, 2009) i povezana je s kriminalnim ponašanjem i počiniteljima kaznenih djela još od 18. stoljeća (Pinel, 1806, prema Zimmerman, 2009). Impulzivnost je često povezivana sa zlouporabom ili ovisnosti o psihoaktivnim sredstvima, samoubojstvom i delinkvencijom kod adolescenata i kod odraslih osoba (Farrington, Loeber, Van Kammen, 1990, prema Zimmerman, 2009), kao i s agresivnošću, ljutnjom i nasiljem (Fossati i sur., 2004, prema Zimmerman, 2009). Isto tako, psihijatri smatraju impulzivnost najrelevantnijim prediktorom antisocijalnog i delinkventnog ponašanja (Tremblay, Pihl, Vitaro, Dobkin, 1994, prema Zimmerman, 2009). Neurobiolozi, psihopatolozi i psiholozi utvrdili su povezanost impulzivnosti s antisocijalnim ponašanjima kao što su agresija, nasilje, kockanje, zlouporaba psihoaktivnih sredstava, samoubojstvo, anksioznost i zlostavljanje djeteta (Vigil-Colet, Codorniu-Raga, 2004, prema Zimmerman, 2009). Eysenckova (1997, prema Zimmerman, 2009) teorija ličnosti povezuje impulzivnost s počinjenjem kaznenog djela putem učenja temeljem iskustva. Djeca i adolescenti koji iskustvenim učenjem ne savladaju kontrolu impulsa, u kombinaciji s psihoticizmom, neuroticizmom i ekstraverzijom, ne povezuju antisocijalna ponašanja s osjećajima boli i straha. Ellis (1987, prema Zimmerman, 2008) povezuje impulzivnost i počinjenje kaznenih djela kroz razlike u reguliranju odgovora na podražaje. Gray (1977, prema Zimmerman, 2009) u okviru Eysenckove teorije ličnosti i njenog objašnjenja povezanosti impulzivnosti i počinjenja kaznenih djela govori o razlikama u prijemčivosti sustava nagrada i kazni na pojedince, dok Gorenstein i Newman (1980, prema Zimmerman, 2009) te Schalling (1978, prema Zimmerman, 2009) povezuju impulzivnost i kriminalitet kroz dezinhibiciju ili nemogućnost odgađanja zadovoljenja neke potrebe. Neki autori (White i sur., 1994, prema Zimmerman, 2009) zalažu se za stajalište kako je impulzivnost osobina ličnosti koja predviđa dugotrajno antisocijalno ponašanje s velikom vjerojatnošću recidiva. Klintberg i sur. (1989,

prema Zimmerman, 2009) smatraju da je impulzivnost trajna i stabilna osobina ličnosti koja može voditi prema upornoj cijelo-životnoj kriminalnoj karijeri.

Jolliffe i Farrington (2009, prema McLaughlin, Newburn, 2010) su istraživali povezanost ranog pokazivanja impulzivnog ponašanja i kasnijeg kriminalnog ponašanja. Rezultati su pokazali da pokazivanje impulzivnog ponašanja kod djece od 5 godina ima veze s kriminalnim ponašanjem s 40 godina.

Što se tiče istraživanja impulzivnosti na zatvoreničkoj populaciji, većina istraživanja ispitivala je prisutnost impulzivnosti u pojedinim podskupinama zatvorenika – zatvorenici koji su ovisni o psihoaktivnim sredstvima, psihički bolesni zatvorenici, zatvorenici s blagom mentalnom retardacijom, počinitelji seksualnih prijestupa, psihopati i sl. Tako su Cuomo i sur. (2008) imali za cilj analizirati osobine ličnosti, između ostaloga i impulzivnosti, skupine zatvorenika ovisnih o psihoaktivnim sredstvima, pri čemu im je kao kontrolna skupina poslužila skupina zatvorenika bez ovisnosti. Proveli su intervju s ispitanicima, a rezultati su pokazali kako su zatvorenici ovisni o psihoaktivnim sredstvima impulzivniji od skupine zatvorenika kod kojih nije prisutna ovisnost.

Bernstein i sur. (2015) su se također odlučili istražiti prisutnost impulzivnosti kod zatvorenika ovisnih o psihoaktivnim tvarima, koristeći Barrat Impulsivity Scale (Barrat, 1995, prema Bernstein i sur., 2015) i mjerne instrumente koji mjere ovisnost o alkoholu, opijatima, benzodiazepanu, kokainu, marihuani, halucinogenim drogama kao i politoksikomaniju. Zatvorenici su iskazivali učestalost uživanja u psihoaktivnim sredstvima u razdoblju 30 dana prije zatvaranja. Svi zatvorenici koji su koristili drogu cijeli život, osim onih koji su bili ovisni isključivo o marihuani, bili su impulzivniji u odnosu na one koji nikad nisu konzumirali navedena sredstva ovisnosti.

Conway (2015) je provjeravao odnos između impulzivnosti i vrste kaznenog djela kod seksualnih prijestupnika. Conway je smatrao da ako je impulzivnost važan predictor vrste kaznenog djela koju će osoba počinuti, onda je moguće identificirati rizične čimbenike za počinjenje nasilnih zločina i pružiti mogućnost intervencije prije nego se tendencije nasilju provedu u djelo. Rezultati su pokazali da nije bilo značajne razlike u impulzivnosti ovisno o vrsti kaznenog djela seksualne prirode.

Također, Krasowska, Jakubczyk, Czernikiewicz, Wojnar i Nasierowski (2014) su u istraživanju o impulzivnosti kod seksualnih prijestupnika došli do zaključka kako su ponašajne manifestacije impulzivnosti (ovisnosti, pokušaji suicida) česti u navedenoj

populaciji prijestupnika. Parafilije ne smatraju glavnim uzrokom počinjenja kaznenog djela već bi to bila nemogućnost kontroliranja impulsa. Lindsay i Parry (2003) su htjeli provjeriti igra li impulzivnost ulogu u počinjenju kaznenih djela seksualne prirode kod zatvorenika s blagom mentalnom retardacijom s obzirom na to da njihovo počinjenje kaznenog djela, upravo zbog dijagnoze, ne bi proizlazilo primarno iz želje da se zadovolji seksualna potreba. Primjenili su Barrat Impulsivity Scale na upravo na skupini seksualnih prijestupnika, na skupini zatvorenika koji nisu počinili kaznena djela seksualne prirode i na skupini ispitanika iz opće populacije, od kojih svi imaju dijagnozu blage mentalne retardacije. Istraživanje je pokazalo kako su zatvorenici iz opće populacije impulzivniji nego seksualni prijestupnici te autori nisu potvrdili svoju hipotezu.

Tribolet Hardy, Vohs, Mokros i Habermeyer (2014) proveli su istraživanje o odnosu psihopatije, inteligencije i impulzivnosti na uzorku njemačkih zatvorenika i forenzičkih pacijenata. Pronašli su povezanost između impulzivnosti koja je mjerena s Barrat Impulsivity Scale i ukupnom rezultatu na drugom faktoru Psychopathy Checklist – Revised (Hare, 2003; prema Tribolet Hardy i sur., 2014) koji mjeri antisocijalnost i nesmotren životni stil/donošenje odluka (eng. *reckless lifestyle*).

Pabbathi, Naik, Mandadi i Bhogaraju (2014) su procjenjivali prisutnost impulzivnosti kod opće populacije zatvorenika i kod zatvorenika kod kojih je prisutna psihička bolest pomoću Barrat Impulsivity Scale. Opća populacija im je služila kao kontrolna skupina. U odnosu na populaciju koja nije u zatvoru, zatvorenici su imali puno više rezultate na skalama impulzivnosti, a posebice na skalama koje su procjenjivale motornu impulzivnost, impulzivnost u pažnji i impulzivnost u donošenju odluka. Zatvorenici s dijagnozom psihičke bolesti su imali više rezultate na skalama impulzivnosti u donošenju odluka od ostatka zatvorske populacije, za što su autori smatrali da je povezano s njihovom dijagnozom, dok na skalama impulzivnosti u pažnji i motornoj impulzivnosti nije bilo značajnih razlika.

Lange (1982) je proveo jedno od prvih istraživanja o impulzivnosti kod zatvorenika i htio je provjeriti postoji li povezanost između dijagnoze hiperaktivnosti kod djece (eng. *childhood hyperactive impulse disorder*) i kasnijeg kriminalnog ponašanja te može li impulzivnost kod osoba s takvim dijagnozama poticati kriminalno ponašanje. Kontrolne skupine bili su studenti na prvoj godini studija i osobe koje se obrazuju za policijskog službenika i trenutno su na zadnjoj godini školovanja. Lange je pretpostavio kako će zatvorenici imati više rezultate na skali impulzivnosti od kontrolne skupine i impulzivnost će biti povezana s povijesti kriminalnog ponašanja, uglavnom sitnim nenasilnim prekršajima. Za mjerenje impulzivnosti u

ovom istraživanju korišteni su Matching Familiar Figures test (Kagan, 1964, prema Lange, 1982) koji mjeri u koliko je slučajeva zatvorenik odabrao brzinu umjesto točnosti kako bi riješio ponuđeno, i Porteusovi labirinti (Porteus, 1914, prema Lange, 1982), zadatci u kojima se rješava labirint, koji mjere inteligenciju i kontrolu impulzivnosti. Rezultati su pokazali kako su zatvorenici daleko više impulzivniji od kontrolnih skupina. Na rezultatima MMFT-a izabirali su manje alternativnih rješenja i imali su više grešaka dok su na rezultatima Porteusovih labirinta pokazali slabije vještine planiranja, manje uvida i manjak motorne kontrole.

Carli i sur. (2014) u svojem su istraživanju htjeli provjeriti u kojoj mjeri osobina ličnosti poput impulzivnosti može pomoći u predviđanju nasilnog ponašanja. Za mjerenje impulzivnosti korištena je Barrat Impulsivity Scale. Rezultati su pokazali kako su zatvorenici s povijesti korištenja psihoaktivnih sredstava i samoozljeđivanja imali više rezultate na BIS-ovoj skali.

S obzirom na različitost definicija, rezultati istraživanja su ovisili o tome od koje definicije impulzivnosti su njegovi autori krenuli. Iako se generalno može izvući zaključak kako su zatvorenici doista skupina koja ima više rezultate na skalama impulzivnosti i kako je impulzivnost povezana s antisocijalnim ponašanjem, treba biti oprezan pri generaliziranju pojedinih rezultata istraživanja.

1.2. Empatija

Empatija je osobina ličnosti koja omogućava razumijevanje osjećaja drugih, načina na koji oni vide sebe i druge oko sebe te razloge njihovog ponašanja (Vukosavljević Gvozden, Opačić i Peruničić Mladenović 2015). Empatija je važan čimbenik u prosocijalnom ponašanju i moralnom rezoniranju (Eisenberg, 2000, Hoffman, 2000, sve prema Vukosavljević Gvozden i sur., 2015) dok deficiti u empatiji utječu na agresivno ponašanje i počinjenje kaznenih djela (Jolliffe, Farrington, 2004, prema Vukosavljević Gvozden i sur., 2015). Ellis (2008, prema McLaughlin, Newburn, 2010) navodi da je nedostatak empatije najvažniji čimbenik u upornom činjenju ozbiljnijih kaznenih djela.

Povezanost empatije i počinjenja kaznenih djela u velikoj mjeri ovisi i o samoj definiciji empatije koja uključuje kognitivni i emocionalni aspekt (McLaughlin, Newburn, 2010). Kognitivni aspekt empatije odnosi se na razumijevanje stanja svijesti druge osobe, odnosno na svijest o tome kako određeni događaji djeluju na nju (Blair, 2005, Decety, Jackson, 2004, sve prema Vukosavljević Gvozden i sur., 2015). Emocionalni aspekt empatije je mnogo stariji od kognitivnog i u velikoj je mjeri određen evolucijom, a uključuje altruistično i moralno ponašanje te je ono na što obično prvo pomislimo pri spomenu empatije (de Wall, 2008, Smith, 2006, sve prema Vukosavljević Gvozden i sur., 2015). Što se tiče razlika u deficitima emocionalnog i kognitivnog aspekta empatije, rezultati istraživanja nisu jednoznačni. Rezultati dijela istraživanja pokazala su kako su deficiti u emocionalom aspektu empatije značajnije povezane s počinjenjem kaznenih djela, dok su druga pokazala kako su s počinjenjem kaznenih djela značajnije povezani deficiti u kognitivnom aspektu empatije (Jolliffe, Farrington, 2007, prema Vukosavljević Gvozden i sur., 2015).

Kod agresivnih i antisocijalnih pojedinaca su česti deficiti u empatiji prema drugima (Cohen, Strayer, 1996, Hare, Schalling, 1978, sve prema Lauterbach, Hosser, 2007) pa neki autori (Jolliffe, Farrington, 2004, prema Lauterbach, Hosser, 2007) smatraju nedostatak empatije prediktorom kriminalnog ponašanja, posebnog onog s elementima nasilja. Smanjena empatija omogućava počinitelju da se emocionalno udalji od žrtve, potisne svijest o žrtvinoj neugodi i strahu te smanji osjećaj krivnje i srama kod sebe (Abel i sur., 1989, prema Lauterbach, Hosser, 2007). Generalno, osobe sa smanjenom mogućnošću empatiziranja imaju poteškoće u shvaćanju tuđih misli i osjećaja i više su egocentrični. Manje su svjesni svojih agresivnih namjera koje ne žele potisnuti (Farrington, 1998, Zahn-Waxler, Cole, Welsh, Fox, 1995, sve

prema Lauterbach, Hosser, 2007). Davis (1996, prema Lauterbach, Hosser, 2007) smatra da sposobnost zauzimanja tuđe perspektive i briga za druge inhibiraju agresivnost. Millerova i Eisenbergova (1988, prema Lauterbach, Hosser, 2007) metaanaliza koja uključuje 30 istraživanja otkriva negativnu korelaciju agresivnosti i empatije, pri čemu je veličina efekta ovisila o načinu i metodi mjerenja empatije.

Jolliffe i Farrington (2004, prema Lauterbach, Hosser, 2007) su napravili metaanalizu o odnosu empatije i počinjenja kaznenih djela. Uključeno je 35 istraživanja u kojima se skupina zatvorenika uspoređivala s kontrolnom skupinom iz opće populacije. Generalno, zatvorenici su imali manju sposobnost empatiziranja općenito od opće populacije, i ta razlika je izraženija kada je riječ o kognitivnom aspektu empatije nego o emocionalnom aspektu. Unutar skupine zatvorenika, najmanju sposobnost empatiziranja imali su seksualni prijestupnici. Važno je za spomenuti kako su razlike u sposobnosti empatiziranja zatvorenika i opće populacije nestale kada su autori uključili varijablu socioekonomskog statusa, a između opće populacije i seksualnih prijestupnika kada su uveli varijablu inteligencije. Autori (Jolliffe, Farrington, 2004, prema Lauterbach, Hosser, 2007) su zaključili da razlike u empatiziranju mogu zapravo predstavljati razlike u IQ-u ili socioekonomskom statusu ili da empatija može biti medijator između inteligencije i počinjenja kaznenog djela.

Empatija se smatra relativno stabilnom, u različitim situacijama i kroz vrijeme, i gleda se na nju kao osobinu ličnosti (Lauterbach, Hosser, 2007). Ipak, Abel (1989, prema Lauterbach, Hosser, 2007) pretpostavlja kako neki počinitelji kaznenih djela mogu potisnuti ili neutralizirati negativne emocije koje su posljedica počinjenja kaznenih djela. To bi objasnilo zašto zatvorenici mogu biti brižni roditelji, prijatelji i osobe, a ne imati razumijevanja ili brinuti za svoje žrtve neovisno o njihovoj sposobnosti empatiziranja.

Marshall i sur. (2005, prema Seidel i sur., 2013) te Marshall i Marshall (2011, prema Seidel i sur., 2013) su na temelju istraživanja nasilnih počinitelja kaznenih djela predložili model empatije s tri razine. Prva razina bila bi prepoznavanje emocija druge osobe, druga razina je sposobnost zauzimanja perspektive druge osobe, dok bi treća razina bila emocionalni odgovor na emocije i perspektivu te druge osobe.

Većina istraživanja koja se bavim tematikom empatije kod zatvorenika se odnosi na njihovu sposobnost prepoznavanja emocija. Hoaken i sur. (2007, prema Seidel i sur., 2013) govore o generalnom deficitu u prepoznavanju emocija kod počinitelja nasilnih djela u usporedbi s počiniteljima nenasilnih djela i općom populacijom. S druge strane, metaanaliza 20-ak

istraživanja pokazala je kako ne možemo govoriti o generalnom deficitu već o neprepoznavanju tuge, straha i iznenađenja kod antisocijalnih osoba (Marsh, Blair, 2008, prema Seidel i sur., 2013). Kod seksualnih prijestupnika se, u odnosu na nenasilne počinitelje kaznenih djela, javljaju teškoće u prepoznavanju ljutnje, straha i gađenja (Gery i sur. 2009, prema Seidel i sur., 2013). Novija istraživanja pokazuju kako se teškoće i deficiti u prepoznavanju emocija kod nasilnih i nenasilnih počinitelja kaznenih djela javljaju u prepoznavanju ljutnje, tuge, straha i gađenja (Robinson i sur., 2012, prema Seidel i sur., 2013). Dolan i Fullam (2006, prema Seidel i sur., 2013) govore o deficitima u prepoznavanju tuge, sreće i iznenađenja kod nasilnih počinitelja kaznenih djela, i o negativnoj korelaciji između točnosti prepoznavanja tužnih izraza lica i rezultata na skalama psihopatije. Dok neki autori (Hastings i sur., 2008, prema Seidel i sur., 2013) govore o generalnom deficitu u prepoznavanju emocija kod počinitelja kaznenih djela s psihopatijom, drugi govore o teškoćama u prepoznavanju samo straha (Blair i sur., 2004, Iria, Barbosa, 2009, sve prema Seidel i sur., 2013). Pregledom istraživanja u ovom području moguće je pronaći i autore koji u svojim istraživanjima nisu pronašli deficit u prepoznavanju emocija kod psihopata (Glass, Newman, 2006, Book i sur., 2007, sve prema Seidel i sur., 2013) ili su pronašli deficite u prepoznavanju gađenja dok su ljutnju prepoznavali točnije nego kontrolna skupina zatvorenika (Kosson i sur., 2002, prema Seidel i sur., 2013). Habel i sur. (2002, prema Seidel i sur., 2013) su kod psihopata pronašli teškoće u prepoznavanju tuge i sreće, ali govore o pozitivnoj korelaciji između točnosti prepoznavanja emocija i afektivne komponente psihopatije što su objasnili nužnošću osoba psihopatske strukture kako bi manipulirali i prevarili druge.

Međutim, prepoznavanje emocija nije jedina komponenta empatije (Decety, Jackson, 2004, prema Seidel i sur., 2013). Zauzimanje perspektive druge osobe može biti na kognitivnoj i emocionalnoj razini. Seksualni prijestupnici pokazali su deficite u zauzimanju perspektive druge osobe i na emocionalnoj i na kognitivnoj razini (Elsegood, Duff, 2010, Castellino i sur., 2011, sve prema Seidel i sur., 2013). Što se tiče zauzimanja perspektive kod psihopata, Dolan i Fullam (2004, prema Seidel i sur., 2013) su zaključili kako nema razlika u zauzimanju kognitivne perspektive između psihopata i nepsihopata, Shamay-Tsoory (2010, prema Seidel i sur., 2013) govori kako se kod psihopata radi o deficitima u zauzimanju perspektive na emocionalnoj razini, a Richell i sur. (2003, prema Seidel i sur., 2013) nisu pronašli razlike u zauzimanju emocionalne perspektive kod psihopata i kod kontrolnih skupina. Lorenz i Newman (2002, prema Seidel i sur., 2013) navode kako kod psihopata dolazi do tzv.

„emocionalnog paradoksa“ jer su oni sposobni prepoznati emocije, ali nemaju odgovarajući afektivan odgovor na emocije drugih osoba. Pri istraživanju afektivnog odgovora na emocije drugih, brojni su autori (Herpertz i sur., 2001, Habel i sur., 2002, Lobbestael i sur., 2009; Wahlund i sur., 2010, sve prema Seidel i sur., 2013) došli do zaključka kako upravo on nedostaje ne samo kod počinitelja kaznenih djela psihopatske strukture nego i kod nasilnih počinitelja kaznenih djela.

Deficiti empatije su glavna karakteristika koncepta psihopatije, koji je povezan s brojnim antisocijalnim ponašanjima i počinjenjem kaznenih djela (Hare, 1991, prema Vukosavljević Gvozden, 2015). Značaj deficita u emocionalnoj komponenti empatije kod psihopata je uspješno dokazan na kliničkim (Blair, 20015, Dolan i Fullam, 2004, sve prema Vukosavljević Gvozden i sur., 2015) i nekliničkim uzorcima (Ali, Amorim, Chamorro – Premuzic, 2009, Mahmut, Homewood, Stevenson, 2008, sve prema Vukosavljević Gvozden, 2015). Ipak, osobe s psihopatskim osobinama često nemaju deficite u kognitivnoj empatiji (Richell i sur., 2003, prema Vukosavljević Gvozden, 2015). Neki autori (Lyons, Healy, Bruno, 2013, Book, Quinsey, Langford, 2007, sve prema Vukosavljević Gvozden, 2015) smatraju kako su takvi ljudi uspješniji u uočavanju obmana i ranjivosti drugih.

Neka istraživanja nisu uspjela pronaći povezanost između empatije i počinjenja kaznenih djela (McLaughlin, Newburn, 2010). Takvi su rezultati dobiveni u istraživanjima u kojima su se uspoređivale populaciju zatvorenika i populaciju ljudi koja nije počinila kazneno djelo (Goldestein, Higgins – D'Alessandro, 2001, prema McLaughlin, Newburn, 2010). Razlike nisu pronađene ni kada su se uspoređivali seksualni prijestupnici i populacija ljudi koja nije počinila kazneno djelo (Hayashino i sur., 1995, prema McLaughlin, Newburn, 2010). Takvi su rezultati suprotno od onoga što se očekivalo jer se smatralo da je jedan od uzroka počinjenja kaznenog djela kod seksualnih prijestupnika upravo njihov manjak empatije (Marshall i sur., 1993, prema McLaughlin, Newburn, 2010).

Mnogi autori (Bechara, Damasio i Damasio, 2000, Bechara, Dolan, Hines, 2002, Damasio, 1994, sve prema Felthouse, Sass, 2007) povezuju empatiju i impulzivnost s antisocijalnim ponašanjem i to na način da smanjena empatija i povećana impulzivnost ili slabija kontrola impulzivnog ponašanja pospješuju počinjenje kaznenih djela. American Psychiatric Association (2000, prema Felthouse i Sass, 2007) navodi kako je manjak empatije i impulzivnost karakteristika narcisoidnih osoba i dio opisa psihopatske strukture. Također, Schneider (2014) navodi da su impulzivnost i niska sposobnost empatiziranja rizični

čimbenici za počinjenje kaznenih djela kod adolescenata i u odrasloj dobi. Kao što je ranije navedeno, Hirschijeva i Gotfredsenova (1990, prema McLaughlin, Newburn, 2010) teorija kriminaliteta navodi impulzivnost i slabiju sposobnost empatiziranja kao ključne faktore u počinjenju kaznenih djela.

McCown (1989) govori o povezanosti impulzivnosti i empatije sa sudjelovanjem bivših ovisnika u programu *12 koraka*. Impulzivnost je bila pozitivno povezana s ukupnim brojem recidiva i negativno s brojem mjeseci u kojima su apstinirali. Empatija je pozitivno povezana s trajanjem apstinencije i s brojem sati provedenih u aktivnostima programa *12 koraka*.

1.3. Avanturizam

Avanturizam (eng. *venturesomenes*) (Eysenck, 1985, prema Webster, Jackson, 1997) je jedna od dvije dimenzije impulzivnog ponašanja (eng. *impulsivity*). Naime, Eysenck je smatrao kako se impulzivno ponašanje sastoji od dvije dimenzije; jedna od njih je avanturizam, a druga impulzivnost (eng. *impulsiveness*) (Eysenck, Zuckerman, 1978, prema Miller, 2003). U tom kontekstu impulzivnost bi bila reagiranje bez razmišljanja i bez shvaćanja rizika koje nosi uključivanje u neko ponašanje. Avanturizam je svijest o riziku reagiranja i uključivanja u neka ponašanja no uključivanje u ista unatoč tome (Eysenck, 1985, prema Webster, Jackson, 1997). Corellovo (1987, prema Miller, 2003) istraživanje je pokazalo kako je impulzivnost povezana s psihoticizmom, ekstraverzijom i neuroticizmom, dok je avanturizam povezan samo s ekstraverzijom.

S obzirom na to da je pojam avanturizma nešto što je usko vezano za Eysenckovu definiciju impulzivnosti (1985, prema Miller, 2003), on se u istraživanjima mjerio samo pomoću Eysenckovog inventara impulzivnosti. Takva istraživanja na zatvorenicima nam nisu dostupna, pa će u nastavku biti navedena istraživanja na populacijama koje su po nečemu bliske zatvoreničkoj ili s kojima zatvorenici dijele neke osobine ličnosti.

1.4. Istraživanje impulzivnosti, avanturizma i empatije

Renner i Anderle (2000) su primijenili Eysenckov upitnik ličnosti (EPQ-R) i Eysenckov inventar impulzivnosti na 98 maloljetnih počinitelja prometnih prekršaja, od toga 81 mladić i 17 djevojaka. Kao kontrolnu skupinu uzeli su maloljetnike koji nisu počinili prometne prekršaje. Rezultati su pokazali kako su ispitanici imali više rezultate na skali avanturizma, a

muški maloljetnici su imali i značajno više rezultate na skali ekstraverzije za razliku od muškog dijela kontrole skupine. Njihova hipoteza o povezanosti impulzivnosti i psihoticizma nije potvrđena i zaključeno je kako se prometni prekršaji u toj dobi trebaju gledati kao nešto što je razvojno prikladno i da ono ne implicira problem u ponašanju.

Owensley, McGwin i McNeal (2003) su pomoću IVE upitnika na uzorku od 305 starijih vozača željeli doći do zaključka koliko impulzivnost, avanturizam i empatija utječu na vožnju vozača u dobi od 57 do 87 godina. Uz IVE upitnik, primjenjeni su i Upitnik o navikama prilikom vožnje (eng. *Driving Habits Questionnaire*) i Upitnik o ponašanju tijekom vožnje (eng. *Driver Behavior Questionnaire*) koje su autori sami konstruirali. Vozači koji su samoiskazano imali više pogrešaka u vožnji, imali su više rezultate na skalama impulzivnosti i empatije, a niže na skalama avanturizma. Oni koji su imali prekršaje u vožnji ujedno su imali i više rezultate na skali impulzivnosti, dok su vozači koji su učestalije vozili (oni koji su tjedno vozili na više od šest različitih lokacija, odnosno profesionalni vozači) imali niže rezultate na skali impulzivnosti.

Heaven (1991) je na uzorku od 170 adolescenata želio istražiti kako su impulzivnost i avanturizam povezani s drugim Eysenckovim dimenzijama ličnosti. Impulzivnost i avanturizam su bili pozitivno povezani s ekstraverzijom, neuroticizmom i psihoticizmom ali ne postoji implikacija da bi ta povezanost bila patološka.

Dean (2006) je provjeravao koliko su impulzivnost, avanturizam i empatija, odnosno rezultat na Eysenckovom inventaru impulzivnosti, povezani s autodestruktivnim ponašanjima na uzorku od 215 studenata. Za provjeru učestalosti i pojavnosti autodestruktivnih ponašanja korištena je Self-Injurious Behavior Risk Assessment koju je autor konstruirao za potrebe ovog istraživanja. Rezultati su pokazali kako su autodestruktivna ponašanja povezana s impulzivnim ponašanjem.

Eysenck i McGurk (1980) su na populaciji adolescenata u britanskom odgojnom zavodu mjerili impulzivnost, avanturizam i empatiju. Uzorak su činili mladi počinitelji kaznenih djela u dobi od 17 do 21 godine. Ukupno 641 adolescenata je ispunilo Eysenckov inventar impulzivnosti i upitnik ličnosti koji je mjerio psihoticizam, ekstraverziju, neuroticizam i društvenu poželjnost. Cilj istraživanja bio je odrediti odnose između različitih osobina ličnosti i ispitati ima li populacija u odgojnom zavodu visoke rezultate na skali avanturizma. Rezultati su pokazali kako je impulzivnost povezana s psihoticizmom, a avanturizam s ekstraverzijom. Adolescenti počinitelji kaznenih djela imali su više rezultate na skalama

psihoticizma, ekstraverzije, neuroticizma i društvene poželjnosti od kontrole skupine (adolescenata koji nisu počinili kazneno djelo), i daleko niže rezultate na skali empatije. Prosječni rezultat na skali avanturizma se nije značajno razlikovao kod ove dvije skupine.

1.5. Tijek izdržavanja kazne zatvora

U ovom dijelu rada će se dati pregled zakonskih normi i propisa o tijeku izdržavanja kazne zatvora u Republici Hrvatskoj, o mogućnostima zatvorenika unutar kaznionice i o tome što sve jest tretman u zatvorskim uvjetima. Naglasak će se staviti na one aspekte izdržavanja kazne zatvora koji pripadaju u tretmanske aktivnosti – mogućnost rada, provođenje slobodnog vremena, kontakt s vanjskim svijetom, mogućnost puštanja na uvjetni otpust, ali i stegovno kažnjavanje. Navedene aspekte možemo gledati kao svojevrsno iskazivanje zatvorenikovog ponašanja i njegove ličnosti – hoće li raditi, hoće li strukturirano provoditi slobodno vrijeme, hoće li održavati kontakt s vanjskim svijetom, dok na puštanje na uvjetni otpust i stegovno kažnjavanje možemo gledati kao na evaluaciju zatvorenikovog ponašanja. Dat će se opis toga kako navedeni aspekti izgledaju u zatvorenim uvjetima, odnosno što sve zatvorenik može napraviti po pitanju istih, u čemu ga zakon ograničava i što mu dopušta. Navedeno je važno kako bi se razumjelo koje su mogućnosti zatvorenika tijekom izdržavanja kazne zatvora i u kojim okvirima on može djelovati i ponašati se.

Kazna zatvora predstavlja najtežu kaznenopravnu sankciju te lišavanje slobode i smještaj osobe u kaznenu ustanovu (Kovčo Vukadin, Žakman-Ban, 2010). Temeljni zakonski propis koji uređuje proces izvršavanja kazne zatvora za punoljetne osobe u Republici Hrvatskoj je Zakon o izvršavanju kazne zatvora (ZIKZ, NN 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13, 150/13). S obzirom na to da zatvorenici u kaznenim tijelima borave 24 sata dnevno i to u strukturiranim i umjetno stvorenim uvjetima, pravni propisi moraju obuhvatiti sve aspekte života i rada u takvim uvjetima (Kovčo Vukadin, Žakman-Ban, 2010). Kaznu zatvora izdržavaju u zatvorima (kazna zatvora do 6 mjeseci) i u kaznionicama (kazna zatvora iznad 6 mjeseci) i to osobe kojima je izrečena kazna zatvora u kaznenom, prekršajnom ili drugom sudskom postupku te punoljetne osobe kojima je izrečena novčana kazna u kaznenom, prekršajnom ili drugom sudskom postupku zamijenjena kaznom zatvora (ZIKZ, NN 150/13). Glavna svrha izdržavanja kazne zatvora (ZIKZ, NN 150/13) je, uz čovječno postupanje i poštovanje dostojanstva osobe koja se nalazi na izdržavanju kazne zatvora, njegovo osposobljavanje za život na slobodi u skladu

sa zakonom i društvenim pravilima. Iz ovoga se daje zaključiti kako hrvatsko zakonodavstvo osim retributivne funkcije zagovara i rehabilitacijsku funkciju izdržavanja kazne i resocijalizaciju zatvorenika. Osim što je zatvorenima osiguran smještaj i prehrana i što ih se u zatvoru „čuva“, odjel tretmana je zaslužan za izvršavanje sigurnosnih mjera, zdravstvenu zaštitu, izobrazbu, organiziranje slobodnog vremena, nadzor provođenja pojedinačnog programa izvršavanja kazne zatvora, uvjetni otpust te praćenje i predlaganje mjera za unaprjeđenje provođenja pojedinačnog programa zatvora (Kovčo Vukadin, Žakman-Ban, 2010). Pojedinačni program izvršavanja kazne zatvora sastoji se od pedagoških, radnih, zdravstvenih, psiholoških, socijalnih i sigurnosnih postupaka primjerenih osobinama i potrebama zatvorenika te primjerenih vrsti i mogućnostima kaznionice, odnosno zatvora (ZIKZ, NN 150/13).

S obzirom na rehabilitacijsku svrhu izdržavanja kazne zatvora i specifične uvjete boravka u zatvoru, Buđanovac, Mikšaj-Todorović i Brgles (1998) predlažu 3 razine tretmana. Prva razina su opći programi tretmana koje čine rad, provođenje slobodnog vremena, izobrazba, kontakti s vanjskim svijetom i korištenje pogodnosti. Ova razina tretmana primjenjuje se na sve osuđenike i provođenje nekih od nabrojanih aktivnosti ovisi o ponašanju zatvorenika tijekom boravka u kaznionici ili zatvoru. Druga razina su posebni programi tretmana koji su usmjereni na posebne skupine počinitelja s obzirom na vrstu počinjenog kaznenog djela i njihove specifične karakteristike. To mogu biti tretman počinitelja nasilnih delikata, tretman ovisnika o drogama, tretman ovisnika o alkoholu, tretman počinitelja seksualnih delikata i sl. Programi tretmana i upućivanje u pohađanje istih ovisi ne samo o vrsti počinjenog kaznenog djela već i o procjeni dijagnostičkog tima, o mjeri izrečenoj pri izricanju presude, ali i o mogućnostima kaznionice ili zatvora, odnosno o tome koji se posebni program ondje provodi. Treća razina su mali rehabilitacijski programi, koji su zapravo razvojno edukativni program i odnose se na konkretne probleme i razvijanje vještina, a nisu vezani za kazneno djelo (Buđanovac, Mikšaj Todorović, Brgles, 1998).

Zatvoreniku se omogućuje da radi tijekom izdržavanja kazne zatvora i to u skladu s njegovim zdravstvenim sposobnostima, stečenim znanjima i mogućnostima kaznionice ili zatvora. Zatvorenike se potiče na rad radi održavanja i stjecanja znanja i iskustva, osposobljavanja i tjelesnih i društvenih potreba. Na rad ga se šalje na temelju njegovog pristanka, liječničkog mišljenja i pojedinačnog programa izdržavanja kazne zatvora. Zatvorenici se mogu zaposliti na poslovima u kaznionici/zatvoru ili kod poslodavca izvan kaznionice/zatvora. Pritom imaju osiguranje od nezgoda i profesionalnih oboljenja, a prekovremeni rad nije dopušten.

Omogućen im je i godišnji odmor. Za svoj rad zatvorenici dobivaju naknadu, a za povrede obveze rada kao što su kašnjenje, neopravdano izbjivanje s posla, napuštanje posla, namjerno oštećivanje sredstava za rad, zatvoreniku se može uskratiti naknada, može ga se premjestiti na drugi posao ili može dobiti otkaz (ZIKZ, NN 150/13).

Kaznionica, odnosno zatvor može u skladu sa svojim mogućnostima organizirati osnovnu i strukovnu izobrazbu i stjecanje dodatnih radnih vještina zatvorenika. Organizira se osnovno školovanje zatvorenika do 21 godine (ako zatvorenik nema završenu osnovnu školu) i opismenjavanje nepismenih zatvorenika neovisno o životnoj dobi. Vrsta izobrazbe određuje se programom izvršavanja, a ovisit će o sposobnostima i sklonostima zatvorenika, trajanju kazne te mogućnostima kaznionice, odnosno zatvora. Nakon završene izobrazbe, zatvoreniku se daje svjedodžba iz koje ne smije biti vidljivo da je školovan u kaznionici/zatvoru. Može mu se omogućiti stjecanje višeg i visokog stupnja izobrazbe na vlastiti trošak ako se program izobrazbe može uskladiti sa sigurnosnim razlozima (ZIKZ, NN 150/13). Dodatni propisi o radu i obrazovanju zatvorenika doneseni su Pravilnikom o radu, izobrazbi, popisu i opisu poslova zatvorenika (NN 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01. i 67/01.).

Kaznionica/zatvor pokušava osigurati prostor i opremu za svrhovito korištenje slobodnog vremena. Osiguravaju se aktivnosti koje zadovoljavaju tjelesne, duhovne i kulturne potrebe zatvorenika, kao i likovne, tehničke, glazbene, literarne, dramske, novinarske, informatičke i slične radionice. Prema mogućnostima kaznionice/zatvora zatvoreniku se može omogućiti hobi koji si on sam organizira na vlastiti trošak. Zatvor/kaznionica ima knjižnicu, omogućuje zatvoreniku da nabavlja knjige, novine i časopise na vlastiti trošak, osigurava uvjete za tjelovježbu i rekreaciju, praćenje radijskog i televizijskog programa i osigurava priredbe (sportsko rekreacijska natjecanja, predavanja i umjetničke priredbe) najmanje jedanput u tri mjeseca (ZIKZ, NN 150/13).

Što se tiče posjeta, zatvorenici imaju pravo na posjete članova obitelji dva puta mjesečno i blagdanom u trajanju najmanje jedan sat. Maloljetna djeca smiju posjećivati zatvorenika češće, svaki tjedan i blagdanom, i ona do 14 godina moraju biti u pratnji. Kaznionica ia posebno opremljen prostor za posjetu djece. Iz sigurnosnih razloga, posjete se mogu uskratiti i nadzirati, a posjetitelji se prije posjete mogu, ovisno o tipu zatvora/kaznionice, pretraživati (ZIKZ, 150/13). U skladu s odredbama kućnog reda, zatvoreniku se omogućuju telefonski razgovori, a popis brojeva s kojima mu je omogućeno telefoniranje ulaže se u osobnik. U zatvorenim uvjetima, telefonski razgovori se nadziru, dok se u poluotvorenim i otvorenim uvjetima mogu, ali i ne moraju nadzirati. Bez nadzora su razgovori s odvjetnikom i

institucijama i udrugama koje se bave zaštitom ljudskih prava. Troškove telefoniranja u pravilu snosi zatvorenik.

Pogodnosti su skup poticajnih mjera usmjerenih na smanjivanje negativnih učinaka zatvaranja i poticanje u ostvarivanju programa izvršavanja radi ostvarivanja svrhe izvršavanja kazne zatvora (ZIKZ, 150/13). Dije se na pogodnosti ublažavanja uvjeta unutar kaznionice/zatvora (čl. 130., st. 1., ZIKZ 150/13) i na one češćih dodira s vanjskim svijetom (čl. 130., st. 2., ZIKZ 150/13). Pogodnosti izlaska su: izlazak s posjetiteljem u mjesto u kojem se nalazi kaznionica/ zatvor ili drugo mjesto u skladu s kućnim redom u trajanju od dva do osam sati; izlazak bez posjeta u mjesto u kojem se nalazi kaznionica/ zatvor ili drugo mjesto u skladu s kućnim redom u trajanju od dva do četiri sata; izlazak u mjesto prebivališta, odnosno boravišta ili drugo mjesto; izlazak radi posjeta članovima obitelji ili drugoj osobi u ukupnom trajanju do sto dvadeset sati mjesečno, a u mjesecima u kojima su blagdani, do sto četrdeset četiri sata te korištenje godišnjeg odmora ili dijela godišnjeg odmora u mjestu prebivališta, odnosno boravišta ili drugom mjestu (ZIKZ, 150/13). Razlozi izvanrednih izlazaka koji se odobravaju od strane upravitelja, popisani su u čl. 128, st. 1. Zakona o izvršavanju kazne zatvora. Neki od razloga su: nazočnost pokopu člana obitelji, posjeta teško bolesnom članu obitelji, rođenja u obitelji, odlasci na sud radi ostvarenja pravnih interesa i sl. Pogodnosti izlaska iz zatvorenih uvjeta mogu dobiti zatvorenici koji izdržavaju kaznu zatvora do jedne godine u skladu s procjenom službenika kaznionice/zatvora i uspješnosti provedbe pojedinačnog programa neovisno o tome koliko su kazne izdržali, oni koji izdržavaju kaznu zatvora od jedne do deset godina nakon izdržane jedne trećine, oni koji izdržavaju kaznu zatvora od deset do dvadeset godina nakon izdržane polovine kazne, te oni koji izdržavaju kaznu dugotrajnog zatvora nakon dvije trećine izdržane kazne (ZIKZ, 150/13). Zatvorenici iz poluotvorenih i otvorenih uvjeta mogu dobiti pogodnost izlaska neovisno o izdržanom dijelu kazne, po procjeni službenika kaznionice. Prilikom odobravanja pogodnosti izlaska mogu se zatražiti podaci od centara za socijalnu skrb, drugih tijela i institucija te policijske uprave, koji mogu utjecati na odlučivanje o odobravanju pogodnosti izlaska. O pogodnosti upravitelj donosi odluku na temelju procjene uspješnosti programa izvršavanja i prilikom odlučivanja o pogodnosti vodi se načelom individualizacije izvršavanja kazne.

Stegovni prijestupi su povrede reda i sigurnosti zatvorenika i mogu biti lakši (čl. 145, st. 2., ZIKZ 150/13) i teži (čl. 145., st. 3. i st. 4., ZIKZ 150/13). Nakon počinjenja stegovnog prijestupa vodi se stegovni postupak nakon kojeg se mogu izreći stegovne mjere. Stegovne mjere jesu ukor, ograničenje ili privremena uskrata raspolaganja novcem u kaznionici/zatvoru

do tri mjeseca, uskrata pojedinih ili svih pogodnosti i upućivanje u samicu do dvadeset jedan dan u slobodno vrijeme ili tijekom cijeloga dana i noći.

Tijekom izvršavanja kazne zatvora zatvorenika se može premjestiti u drugu kaznionicu ili drugi zatvor, u blaže ili strože uvjete, radi ostvarivanja programa izvršavanja ili kad je to nužno zbog organizacije izvršavanja kazne zatvora i sigurnosti. Zatvorenika se može premjestiti u zatvorene uvjete ako je protiv njega u tijeku novi kazneni postupak ili ako treba izdržati novu kaznu zatvora ili je nad zatvorenikom pokrenut postupak zbog težeg stegovnog prijestupa ili ako učestalo krši kućni red. Upravitelj obvezno razmatra mogućnost premještaja zatvorenika u blaže uvjete nakon izdržane pola izrečene kazne, a nakon toga svakih šest mjeseci (ZIKZ, 150/13).

Za odlučivanje o uvjetnom otpustu nadležan je županijski sud na čijem području se nalazi zatvor ili kaznionica (KZ NN 56/13; ZIKZ, 150/13). Postupak odlučivanja o uvjetnom otpustu može se pokrenuti prijedlogom (KZ, NN 56/13; ZIKZ, 150/13) ili po službenoj dužnosti (KZ, NN 56/13; ZIKZ, NN 150/13). Prijedlog o uvjetnom otpustu se može odbiti ako zatvorenik nije pristao na uvjetni otpust, ako je za postizanje svrhe kažnjavanja potrebno da zatvorenik nastavi izdržavati kaznu zatvora, ako je zatvorenik stegovno kažnjavan za teži stegovni prijestup u posljednjih godinu dana, ako je protiv njega u tijeku kazneni postupak, ako izrečena sigurnosna mjera nije postigla svrhu zbog koje je izrečena ili ako zatvorenik treba izdržati više kazni zatvora (ZIKZ, NN 150/13).

U Republici Hrvatskoj ne postoje istraživanja o odnosu tijeka izdržavanja kazne zatvora i osobina ličnosti zatvorenika, a rezultati inozemnih istraživanja nisu usporedivi i nije ih moguće u potpunosti primijeniti na zatvoreničku populaciju u Hrvatskoj, što zbog kulturoloških razlika, što zbog različitih uvjeta izdržavanja kazne i svrhe kažnjavanja. Upravo zbog toga važno je baviti se pitanjem odnosa osobina ličnosti i tijeka izdržavanja kazne zatvora. Na temelju takvih istraživanja moglo bi se možda pomoću osobina ličnosti zatvorenika predvidjeti na koji način će se oni ponašati tijekom izdržavanja kazne zatvora te planirati tretmanske aktivnosti i moguće intervencije.

2. Cilj, problemi i hipoteze

Cilj ovog istraživačkog rada je utvrditi odnos između obilježja ličnosti zatvorenika i izdržavanja kazne zatvora. To će se učiniti kroz slijedeće probleme:

- I. Utvrditi obilježja tjeka izdržavanja kazne zatvora.
- II. Ispitati razlike u dimenzijama Eysenckovog inventara impulzivnosti s obzirom na različita obilježja tjeka izdržavanja kazne zatvora.

H1: Ispitanici koji izašli iz istih uvjeta kao oni u koje ulaze imat će više rezultate na skalama impulzivnosti i avanturizma te niži rezultat na skali empatije od onih koji su izašli iz blažih uvjeta od onih u koje su ušli.

H2: Ispitanici koji su radili tijekom izdržavanja kazne zatvora imat će niže rezultate na skalama impulzivnosti i avanturizma od onih koji nisu radili tijekom izdržavanja kazne zatvora.

H3: Ispitanici koji su primali posjete tijekom izdržavanja kazne zatvora imat će niže rezultate na skalama impulzivnosti i avanturizma i viši rezultat na skali empatije od onih koji nisu primali posjete.

H4: Ispitanici koji su koristili pogodnosti izlaska tijekom izdržavanja kazne zatvora imat će niže rezultate na skalama impulzivnosti i avanturizma i viši rezultat na skali empatije od onih koji nisu koristili pogodnosti izlaska.

H5: Ispitanici koji su imali stegovnih prijestupa tijekom izdržavanja kazne zatvora imat će više rezultate na skalama impulzivnosti i avanturizma i niži rezultat na skali empatije od onih koji nisu imali stegovnih prijestupa.

H6: Ispitanici koji su pušteni na uvjetni otpust imat će niže rezultate na skalama impulzivnosti i avanturizma i viši rezultat na skali empatije od onih koji nisu pušteni na uvjetni otpust.

3. Metodologija

3.1. Uzorak

Uzorak čini 1689 osuđenih počinitelja kaznenih djela koji su 2013. godine primljeni na dijagnostičku obradu u Centar za dijagnostiku u Zagrebu. Gotovo 95% ispitanika, njih 1600, je muškog spola dok nešto više od 5% čine žene, njih 89. Podaci o dobi u vrijeme dolaska, pokazuju kako je prosječna dob $M=39$ godina ($SD= 11,821$). Minimalna dob u vrijeme ulaska bila je 18 godina, a maksimalna 80 godina.

Što se tiče bračnog statusa ispitanika, najveći dio njih je neoženjeno (36,9%) a nešto manji broj je oženjen (31,5%). Podjednak broj njih je u izvanbračnoj zajednici ili razvedeno, a najmanje je udovaca/udovica (1,6%).

Tablica 1. Bračni status ispitanika

		Frekvencija	Postotak
	Izvanbračna zajednica	250	14,8
	Neoženjen/neudana	624	36,9
	Oženjen/udana	532	31,5
	Razveden/a	252	14,9
	Udovac/udovica	27	1,6
	Ukupno:	1685	99,8
Nedostaje		4	0,2
Ukupno		1689	100,0

S obzirom na obrazovni status, najviše je onih koji su završili srednju školu u trajanju do 3 godine (34%). Slijede oni koji imaju završenu srednju školu u trajanju do 5 godina (23,4%) te oni koji imaju završenu samo osnovnu školu (22,6%). Najmanji broj ispitanika ima završen magisterij (0,2%) ili doktorat (0,1%).

Tablica 2. Obrazovanje ispitanika

		Frekvencija	Postotak
	Bez škole	23	1,4
	Nezavršena osnovna škola	123	7,3
	Završena osnovna škola	382	22,6
	Program osposobljavanja	91	5,4
	Srednja škola u trajanju do 3 godine	575	34,0
	Srednja škola u trajanju do 5 godina	395	23,4
	Viša škola	26	1,5
	Fakultet	68	4,0
	Magisterij	3	0,2
	Doktorat	1	0,1
	Ukupno	1687	99,9
Nedostaje		2	0,1
Ukupno		1689	100,0

Prosječna visina kazne je $M=26.98$ mjeseci ($SD= 34,291$). Minimalna kazna je 3 mjeseca, a maksimalna 480 mjeseci.

Kaznena djela zbog kojih su ispitanici završili u zatvoru variraju te su ispitanici u ovom istraživanju osuđeni na kaznu zatvora zbog 76 različitih kaznenih djela. Najviše ispitanika počinilo je kazneno djelo zlouporabe opojnih droga (20,8%), zatim teške krađe (14,1%) te razbojništva (9,5%). Na četvrtom mjestu po učestalosti nalazi se kazneno djelo izazivanja prometne nesreće (6,7%), a na petom mjestu kazneno djelo prijetnje (5,5%). Ostala kaznena djela koja je počinilo više od 2% zatvorenika su kazneno djelo ubojstva (5%), kazneno djelo prijevare (5%), povreda dužnosti uzdržavanja (4%), prijevara u gospodarskom poslovanju (2,4%), kazneno djelo krađe (2,7%) te nanošenje teške tjelesne ozlijeđe (2,1%).

Najviše počinjenih djela dolazi iz glave KD protiv imovine (21,7%), te KD protiv vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom (35,3%).

Tablica 3. Kaznena djela zbog kojih je zatvorenik ušao u zatvor 2013. godine po glavama Kaznenog zakona

	Frekvencija	Postotak
KD protiv života i tijela	139	8,2
KD protiv slobode i prava čovjeka i građanina	55	3,3

KD protiv vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom	366	21,7
KD protiv spolne slobode i spolnog ćudoreća	86	5,1
KD protiv braka, obitelji i mladeži	113	6,7
KD protiv imovine	596	35,3
KD protiv okoliša	2	0,1
KD protiv opće sigurnosti ljudi i imovine i sigurnosti prometa	133	7,9
KD protiv pravosuća	11	0,7
KD protiv vjerodostojnosti isprava	17	1,0
KD protiv javnog reda	35	2,1
KD protiv službene dužnosti	65	3,8
Ukupno	1689	100,0

S obzirom na ciljeve ovog istraživanja u obzir će se uzeti podaci o povratnicima kojih je 422. Od toga 97,4% muških (N=411) i 2,6% (N=11) ženskih ispitanika. Prosječna dob u vrijeme ulaska bila je $M=39,24$ ($SD=10,160$). Najmlađi ispitanik imao je 23, a najstariji 74 godine. Prosječna visina kazne u mjesecima bila je $M=30,58$ ($SD=38,290$). Najkraća kazna bila je 7 mjeseci, a najduža 480 mjeseci. Najveći dio ispitanika je neoženjen (41%), 21,6% ispitanika je oženjeno, 19,2% je u izvanbračnoj zajednici. Što se tiče obrazovnog statusa, najveći dio povratnika ima završenu srednju školu u trajanju od tri godine (34,1%), slijede oni koji su završili samo osnovnu školu (25,1%) i srednju školu u trajanju od pet godina (17,1%).

Najviše povratnika počinilo je kazneno djelo teške krađe (25,1%). Slijede zlouporaba opojnih droga (17,8%), razbojništvo (10,4%), prijevara (6,2%), krađa (5,7%), prijetnja (4%) i ubojstvo (3,1%). Najveći broj kaznenih djela koja su povratnici počinili su kaznena djela protiv imovine (52,1%) i kaznena djela protiv vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom (18,7%).

3.2. Postupak prikupljanja podataka

Podaci koji se koriste u istraživanju preuzeti su iz osobnika zatvorenika koji su 2013. godine došli na dijagnostičku obradu Centra za dijagnostiku u Zagrebu. Osim psihodijagnostičkih podataka koji se odnose na osobine ličnosti, inteligenciju, ovisnosti i kritičnost prema počinjenom kaznenom djelu, prikupljeni su i podaci o tijeku izvršavanja kazne. Konkretnije, o tome je li zatvorenik izašao iz blažih uvjeta (poluotvoreni uvjeti) ili je došao u iste uvjete izdržavanja (zatvoreni uvjeti), je li radio tijekom izdržavanja kazne, je li pohađao neki oblik obrazovanja ili stručnog usavršavanja, je li provodio slobodno vrijeme strukturirano (u što se nije uključivalo praćenje televizijskog programa, dnevnog tiska, čitanje i provođenje vremena u teretani ili igrajući društvene igre) te je li sudjelovao u nekom od posebnih programa. Što se tiče kontakta s vanjskim svijetom prikupljeni su podaci o postojanju telefonskih kontakata, pismenih kontakata i primanju posjeta te korištenja pogodnosti izlaska iz kaznionice ili zatvora. Prikupljen je i podatak o broju izrečenih stegovnih mjera te o tome je li zatvorenik prije izdržavanja kazne zbog koje se sada nalazi u zatvoru izašao na uvjetni otpust.

3.3. Mjerni instrumenti

Eysenckov inventar impulzivnosti razvili su Eysenck i sur. (1985, prema Eysenck, Eysenck, 1994). On mjeri tri osobine ličnosti – impulzivnost, avanturizam i empatiju. Impulzivnost u smislu ove skale možemo smatrati abnormalnom ili patološkom sklonosti rizičnom ponašanju, dok je avanturizam krajnje izražena sklonost rizičnom ponašanju povezana s ekstraverzijom (Eysenck, Eysenck, 1994). Impulzivnost se ponajprije oslanja na psihoticizam, a tek u manjoj mjeri na ekstraverziju, dok avanturizam dosta korelira s ekstraverzijom, a slabo s psihoticizmom. Neuroticizam djeluje poput kočnice koja inhibira avanturizam, dok je empatija pozitivno povezana s neuroticizmom i negativno sa psihoticizmom (Eysenck, Eysenck, 1994). Ova skala sastoji se od 54 čestice koja mjeri samoiskazano impulzivno ponašanje kroz odgovaranje na postavljena pitanja s *da* ili *ne*. Skala impulzivnosti sastoji se od 19 čestica (npr. „*Da li obično kažete ili učinite nešto bez mnogo razmišljanja?*“), skala avanturizma od 16 (npr. „*Da li biste uživali u skokovima s padobranom?*“) a skala empatije od 19 čestica („*Je li vam žao vrlo sramežljivih ljudi?*“). Eysenck i Eysenck (1994) navode rezultate re-testa koji su iznosili 0,78 za muškarce i 0,86 za žene na skali impulzivnosti, na skali avanturizma 0,85 za muškarce i 0,90 za žene i na skali empatije 0,77 za oba spola.

4. Rezultati

Prvi problem bio je opisati obilježja tijeka izdržavanja kazne zatvora. Kako bi se odgovorilo na taj problem korištena je deksriptivna statistika. Varijable koje će se opisivati su tijekom izdržavanja odnosno iz kojih je uvjeta zatvorenik izašao te u koje je sada ušao, je li radio tijekom izdržavanja, je li se obrazovao tijekom izdržavanja, je li strukturirano provodio slobodno vrijeme, je li prisustvovao posebnim programima, jesu li postojali telefonski ili pismeni kontakti i posjete tijekom izdržavanja, je li koristio pogodnosti izlaska, broj stegovnih prijestupa te je li pušten na uvjetni otpust.

S obzirom na tijek izdržavanja postojale su tri opcije - je li zatvorenik izašao iz istih, blažih ili strožih uvjeta od onih u koje je ušao. To se odnosi na tip kaznionice ili zatvora u kojima je boravio u prijašnjim izdržavanjima kazne zatvora – otvoreni, poluotvoreni ili zatvoreni uvjeti. Najveći broj zatvorenika izašao je iz uvjeta koji su isti kao i oni u koje je ušao - 65,9% (N=248). Puno manji broj, njih 18,7% (N=79), izašao je iz blažih uvjeta od onih u koje je ušao, a najmanje njih, 2,4% (N=10), izašlo je iz strožih uvjeta. Za 55 zatvorenika ne postoji podatak o tome u kojim su uvjetima boravili.

Tijekom izdržavanja kazne zatvora 43,1% (N=182) zatvorenika je radilo, dok 35,8% (N=151) zatvorenika nije radilo. Nedostaje podatak za 89 zatvorenika. Rad je zatvorenicima omogućen uglavnom u kaznionicama u kojima postoje uvjeti za radna mjesta. Što se tiče zatvora, samo zatvori s odjelima za izdržavanje kazne zatvora duže od šest mjeseci pružaju mogućnost rada i to je obično vrlo mali broj radnih mjesta. U tom slučaju rade zatvorenici koji imaju višu ocjenu i oni koji se pripremaju za izlazak. Rad je u zatvorima i kaznionicama izbor tako da je moguće da zatvorenici nisu radili jednostavno zato što to nisu željeli.

Najveći broj zatvorenika, njih 73,5% (N=310) se nije obrazovalo tijekom izdržavanja kazne zatvora. Samo 3,8% zatvorenika (N=16) je iskoristilo priliku obrazovanja tijekom izdržavanja. Nedostaje podatak za 96 zatvorenika. Obrazovanje uvelike ovisi o mogućnostima kaznionice ili zatvora u kojoj se zatvorenik nalazi kao i o njihovim osobnim preferencijama. S obzirom na to da većina zatvorenika u uzorku ipak ima završeno srednjoškolsko obrazovanje, postoji mogućnost da nitko od njih nije pokazao zanimanje za nastavak školovanja.

Pod strukturirano provođenje slobodnog vremena misli se na sudjelovanje u različitim radionicama ili grupama i bavljenje hobiem. Gledanje tv-a, praćenje dnevnog tiska i čitanje se nije uzimalo u obzir. Rezultati su pokazali kako 59,7% zatvorenika (N=252) nije

strukturirano provodilo slobodno vrijeme, dok je njih 8,5% (N=36) sudjelovalo u takvim aktivnostima. Za 134 zatvorenika ne postoji podatak o strukturiranom provođenju slobodnog vremena. Aktivnosti slobodnog vremena i njihovo organiziranje također ovise o mogućnostima kaznionice/zatvora kao i o uvjetima i infrastrukturi.

Posebni programi su programi tretmana koji su usmjereni na posebne skupine počinitelja s obzirom na vrstu počinjenog kaznenog djela i njihove specifične karakteristike (tretman ovisnika o alkoholu/drogama, počinitelja nasilnih delikata, seksualnih delikata i sl.) Najveći broj zatvorenika, 58,8% (N=248) nije sudjelovao u posebnim programima tretmana, dok njih 18,2% (N=77) je sudjelovalo u takvim programima. Sudjelovanje u posebnim programima tretmana određuje se ili sigurnosnom mjerom ili procjenom odjela za dijagnostiku i stručnog tima u kaznionici/zatvoru. Ne provode se svi posebni programi u svim kaznionicama/zatvorima.

Kontaktiranje s vanjskim svijetom i održavanje odnosa s obitelji je tretmanski vrlo važna varijabla. Zatvorenici imaju mogućnost kontaktirati preko pisama, telefonski i kroz posjete. Mogućnost kontaktiranja povećava se s ocjenom koju zatvorenik ima i ovisi i o uvjetima i kućnom redu institucije u kojoj se zatvorenik nalazi. Što se tiče telefonskih kontakata 28,2% (N=119) zatvorenika je kontaktiralo na taj način s vanjskim svijetom dok 2,4% (N=10) njih nije. Za 293 zatvorenika ne postoji podatak o tome jesu li izričito telefonski kontaktirali s nekime. Za pismeno kontaktiranje s vanjskim svijetom za još veći broj zatvorenika nije postojao podatak, za njih 368. Naime, u osobnicima zatvorenika je pisalo da su kontaktirali, ali ne i na koji način tako da se to nije moglo uzeti u obzir. Stoga, vrlo mali broj zatvorenika, njih 9,5% (N=40) je pisalo pisma, dok njih 3,3% (N=14) nije. Posjete mogu biti odobrene kad je zatvorenik dobio višu ocjenu i napredovao je u kaznionici/zatvoru. Kao i za telefonsko kontaktiranje i ono putem pisama, za najveći broj zatvorenika, njih 285, opet ne postoji točan podatak o tome jesu li primali posjete. Međutim, podaci koju su postojali govore kako 25,4% (N=107) njih primalo posjete, dok 7,1% (N=30) njih nije primalo posjete.

Kao što je rečeno, pogodnosti se dijele na unutarzatsvorske i izvanzatsvorske. Izvanzatsvorske pogodnosti su izlasci u mjesto kaznionice, izlasci u mjesto prebivališta, s posjetiteljem ili samostalno. Najveći broj zatvorenika, 38,9% (N=164) je koristio pogodnosti izlaska, nešto manji broj, njih 35,1% (N=148) nije koristilo pogodnosti češćeg dodira s vanjskim svijetom. Za 110 zatvorenika ne postoji podatak o tome jesu li koristili ove pogodnosti. Korištenje pogodnosti izlaska se dobiva s povećanjem ocjene zatvorenika i omogućuje mu se ovisno o njegovom ponašanju u kaznionici. Ova je pogodnost vrlo važna kad se zatvorenika priprema

na otpust iz kaznionice kada ga se time postupno prilagođava za život izvan zatvora i omogućuje mu da se poveže s resursima u zajednici (npr. Klubovi liječenih alkoholičara, centri za socijalnu skrb, probacijski uredi sl.) Za pretpostaviti je kako zatvorenici koji nisu koristili pogodnosti izlaska procjenom stručnog tima nisu dosegli ocjenu koja bi im omogućila da koriste ovu pogodnost te kako nisu napredovali tijekom boravka u zatvoru.

Najveći broj zatvorenika, čak 58,5% (N=247) njih nema niti jedan stegovni prijestup, dok 19,2% (N=81) njih ima jedan stegovni prijestup. Za 94 zatvorenika ne postoji podatak o tome jesu li imali stegovni prijestup. Rezultati pokazuju kako stegovni postupci, koji se vode za teže i lakše stegovne prijestupe, nisu česti.

Više od pola zatvorenika, čak 51,2% (N=216) njih, je pušteno na uvjetni otpust tijekom prošlih izdržavanja kazni zatvora, dok 34,4% (N=145) njih nije pušteno na uvjetni otpust. Podatak o puštanju na uvjetni otpust ne postoji za 61 zatvorenika. Ovaj rezultat je u skladu s pravosudnom praksom koja u zadnje vrijeme želi rasteretiti kaznionice i zatvore ali i smanjiti vrijeme koje zatvorenici provode u zatvoru kako bi se lakše vratili u zajednicu kojoj pripadaju.

Drugi problem ovog istraživanja bio je ispitati razlike u dimenzijama Eysenckovog inventara impulzivnosti s obzirom na različita obilježja tjeka izdržavanja kazne zatvora. Kako bi se odgovorilo na njega postavljeno je šest hipoteza.

Prosječni rezultati uzorka zatvorenika u ovom istraživanju na dimenzijama Eysenckovog inventara impulzivnosti su $M=7,77$ na skali impulzivnosti ($SD=4,222$), $M=7,34$ na skali avanturizma ($SD=4,209$) i $M=12,13$ na skali empatije ($SD=3,586$).

Kako bi se ispitale postavljene hipoteze proveden je t-test koji testira značajnost razlika pojedinih skupina na navedenim osobinama ličnosti. U daljnjem tekstu predstaviti će se rezultati t-testa po obilježjima tjeka izdržavanja kazne zatvora koji su se ispitali: tjeke izdržavanja, rad, posjete, korištenje pogodnosti izlaska, izrečeni stegovni prijestupi i puštanje na uvjetni otpust.

Tablica 4. Tijek izdržavanja kazne zatvora

	Tijek izdržavanja	N	M	SD	t - test
Impulzivnost	Izašao iz istih	141	7,72	4,118	0,183
	Izašao iz blažih	51	7,59	4,729	
Avanturizam	Izašao iz istih	141	7,62	4,181	0,769
	Izašao iz blažih	51	7,08	4,564	
Empatija	Izašao iz istih	141	11,94	3,782	-0,836
	Izašao iz blažih	51	12,43	3,151,	

* p<,05; ** p<,01

Pretpostavili smo kako će ispitanici koji su izašli iz istih uvjeta kao oni u koje ulaze imati više rezultate na skalama impulzivnosti i avanturizma i niži rezultat na skali empatije od onih koji su izašli iz blažih uvjeta od onih u koje su ušli. Rezultati su pokazali kako s obzirom na tijek izdržavanja nema značajnih razlika na skalama impulzivnosti ($t=0,183$; $p=,855$), avanturizma ($t=0,769$; $p=,443$) i empatije ($t=-0,836$; $p=,404$) između zatvorenika koji izlaze iz istih i onih koji izlaze iz blažih uvjeta od onih u koje ulaze. Prva hipoteza nije potvrđena.

Tablica 5. Rad zatvorenika

	Rad	N	M	SD	t - test
Impulzivnost	Ne	68	8,53	4,454	2,046*
	Da	115	7,21	4,077	
Avanturizam	Ne	68	8,43	4,012	2,432*
	Da	115	6,86	4,318	
Empatija	Ne	68	12,47	3,610	0,899
	Da	115	11,97	3,612	

* p<,05; ** p<,01

Očekivali smo kako će ispitanici koji su radili tijekom izdržavanja kazne zatvora imati niže rezultate na skalama impulzivnosti i avanturizma od onih koji nisu radili tijekom izdržavanja kazne zatvora. U skladu s time, rezultati su pokazali kako zatvorenici koji su radili imaju statistički značajno niže rezultate na skali impulzivnosti ($t=2,046$; $p=,042$) i avanturizma

($t=2,432$; $p=,016$) od onih koji nisu radili tijekom izdržavanja kazne zatvora. Druga hipoteza je stoga potvrđena.

Tablica 6. Posjete zatvorenika

	Posjete	N	M	SD	t - test
Impulzivnost	Ne	13	7,85	2,911	-0,291
	Da	60	8,13	4,378	
Avanturizam	Ne	13	8,08	3,546	0,653
	Da	60	7,28	4,051	
Empatija	Ne	13	14,77	2,048	2,194*
	Da	60	12,20	4,095	

* $p<,05$; ** $p<,01$

Prepostavili smo kako će ispitanici koji su primali posjete tijekom izdržavanja kazne zatvora imati niže rezultate na skalama impulzivnosti i avanturizma i viši rezultat na skali empatije od onih koji nisu primali posjete. Rezultati su pokazali kako nema statistički značajnih razlika na skalama impulzivnosti ($t=-0,291$; $p=,773$) i avanturizma ($t=0,653$; $p=,516$) između zatvorenika koji su primali posjete i onih koji nisu primali posjete. Međutim, za razliku od očekivanog, zatvorenici koji su primali posjete imaju statistički značajnije niže rezultate na skali empatije ($t=2,194$; $p=0,031$) od onih koji nisu primali posjete. Treća hipoteza nije potvrđena.

Tablica 7. Pogodnosti izlaska

	Pogodnosti izlaska	N	M	SD	t - test
Impulzivnost	Ne	81	8,07	4,201	0,766
	Da	91	7,58	4,198	
Avanturizam	Ne	81	7,8	4,139	1,569
	Da	91	6,85	4,248	
Empatija	Ne	81	12,56	3,788	0,851
	Da	91	12,10	3,249	

* $p<,05$; ** $p<,01$

Očekivali smo kako će ispitanici koji su koristili pogodnosti izlaska tijekom izdržavanja kazne zatvora imati niže rezultate na skalama impulzivnosti i avanturizma i viši rezultat na

skali empatije od onih koji nisu koristili pogodnosti izlaska. Rezultati su pokazali kako između zatvorenika koji su koristili pogodnosti izlaska i onih koji nisu koristili pogodnosti izlaska nema statistički značajnih razlika na skalama impulzivnosti ($t=0,766$; $p=,444$), avanturizma ($t=1,569$; $p=,119$) i empatije ($t=0,851$; $p=,396$). Četvrta hipoteza nije potvrđena.

Tablica 8. Stegovni prijestupi zatvorenika

	Stegovni prijestupi	N	M	SD	t - test
Impulzivnost	Ne	133	7,78	4,195	-0,212
	Da	47	7,94	4,551	
Avanturizam	Ne	133	7,39	4,235	-0,289
	Da	47	7,60	4,009	
Empatija	Ne	133	12,29	3,735	0,823
	Da	47	11,79	3,290	

* $p<,05$; ** $p<,01$

Pretpostavili smo kako će ispitanici koji su imali stegovnih prijestupa tijekom izdržavanja kazne zatvora imati više rezultate na skalama impulzivnosti i avanturizma i niži rezultat na skali empatije od onih koji nisu imali stegovnih prijestupa. Rezultati su pokazali kako nema statistički značajnih razlika između zatvorenika kojima je izrečen stegovni prijestup i onih kojima nije na skalama impulzivnosti ($t=-0,212$; $p=,832$) avanturizma ($t=-0,289$; $p=,773$) i empatije ($t=0,823$; $p=,412$). Peta hipoteza nije potvrđena.

Tablica 9. Uvjetni otpust zatvorenika

	Uvjetni otpust	N	M	SD	t - test
Impulzivnost	Ne	65	7,97	3,913	0,475
	Da	135	7,67	4,355	
Avanturizam	Ne	65	7,80	4,188	1,016
	Da	135	7,16	4,205	
Empatija	Ne	65	11,62	3,864	-1,479
	Da	135	12,41	3,437	

* $p<,05$; ** $p<,01$

Očekivali smo kako će ispitanici koji su pušteni na uvjetni otpust imati niže rezultate na skalama impulzivnosti i avanturizma i viši rezultat na skali empatije od onih koji nisu pušteni

na uvjetni otpust. Rezultati t-testa pokazali su kako između zatvorenika koji su pušteni na uvjetni otpust i onih koji nisu nema statistički značajnih razlika na skalama impulzivnosti ($t=0,475$; $p=,635$), avanturizma ($t=1,016$; $p=,311$) i empatije ($t=-1,479$; $p=,141>$). Šesta hipoteza nije potvrđena.

5. Rasprava

Rezultati su pokazali kako većina hipoteza nije potvrđena, odnosno kako nema statistički značajnih razlika na većini osobina ličnosti kada su ispitanici kategorizirani prema tijeku izdržavanja, obrazovanja, stegovnih prijestupa i uvjetnog otpusta. Ono što se isto mora uzeti u obzir je da visok rezultat na skali impulzivnosti ili prisutnost impulzivnosti kao osobine ličnosti kod nekoga ne znači da će se osoba tako i ponašati te se u obzir trebaju uzeti i brojne druge varijable, npr. zatvorenik može znati da će imati koristi od uzornog ponašanja u zatvoru te će se nastojati što bolje ponašati. Boravak u zatvoru predstavlja specifične okolnosti u kojima zatvorenici imaju prilično velike koristi ako kontroliraju vlastito ponašanja, a isto tako mogu imati značajne negativne posljedice ako ne poštuju pravila i ponašaju se impulzivno. To predstavlja dobru motivaciju za kontrolu ponašanja. Varijable koje su se ispitivale – uključivanje u obrazovanje, puštanje na uvjetni otpust, stegovni prijestupi, te korištenje pogodnosti, mogu ali ne moraju ovisiti o tome je li netko impulzivan ili sklon avanturističkom ponašanju. Te osobine ličnosti mogu pogodovati uključivanju u takvo ponašanje, ali je moguće da su neke druge osobine ličnosti, okruženje ili kontekst utjecao na to da se zatvorenik ipak ne ponaša impulzivno. Isto tako, osobe koje imaju nisku empatiju mogu biti uspješne u zatvoru i napredovati do nekih pogodnosti te ne kraju biti i puštene ranije iz zatvora. Ličnost je složen konstrukt i ponašanje osobe se ne može u potpunosti predvidjeti sa samo tri osobine ličnosti već se treba gledati i šira slika. U obzir treba uzeti i sam upitnik koji su zatvorenici ispunjavali kao i mogućnost da su davali socijalno poželjne odgovore. Ono što je vrlo važno napomenuti je i kako zatvorenici u ovom uzorku prosječno postižu poprilično niske rezultate na skali impulzivnosti i avanturizma te dosta visoke na skali empatije. Zatvorenici mogu biti neiskreni pri ispunjavanju upitnika, odnosno pri davanju samoprocjena, tako da jemoćuće da je to slučaj i u ovom istraživanju. Već je napomenuto kako je zatvor okolina s posebnim uvjetima i kako pridržavanje pravila može donijeti zatvorenicima neku korist, dok kršenje pravila može dovesti do kažnjavanja. U želji da se prikažu u što boljem svijetlu i da bi upravljali dojmom koji ostavljaju, oni daju odgovore za koje misle da će im

donijeti određenu korist. Također, kod samoprocjene je moguće da zatvorenici jednostavno nemaju uvid u svoje postupke dok neke precjenjuju ili podcjenjuju.

Statistički značajne razlike na skalama impulzivnosti i avanturizma postojale su kod zatvorenika koji su radili i kod onih koji nisu radili i to na način da oni koji su radili imaju niže rezultate na spomenutim skalama. Treba uzeti u obzir i uvjete izdržavanja kazne zatvora kao i vrlo malen broj radnih mjesta u penalnim institucijama. Naime, s obzirom na uvjete, strukturu zatvora, stupanj sigurnosti te sredstva koja on ima za organiziranje radnih mjesta, prilike za rad u zatvoru variraju od institucije do institucije. Moguće je da neki zatvorenici koji nisu radili nisu imali ni priliku dobiti radno mjesto.

Rezultati su pokazali i kako zatvorenici koji su primali posjete imaju niže rezultate na skali empatije za razliku od onih koji nisu primali posjete. Taj rezultat može se objasniti njihovom željom da se prikažu u što boljem svijetlu kako bi mogli koristiti različite pogodnosti i biti pušteni na uvjetni otpust.

Ovo istraživanje pruža vrijedne informacije o tijeku izdržavanja kazne zatvora u Republici Hrvatskoj i jedno od prvih je koje se dotaknulo tog pitanja. Obuhvatilo je velik broj zatvorenika i ono je prvi korak u mogućem predviđanju sociopedagoškog tretmana u zatvoru na temelju osobina ličnosti te otvara prostor za planiranje aktivnosti i intervencija zatvorenika tijekom izdržavanja kazne zatvora. No, kao što su rezultati i pokazali, ove tri osobine ličnosti nisu dovoljne za predviđanje nečijeg ponašanja. Ličnost je vrlo složen konstrukt i ponašanje zatvorenika ne može se predvidjeti samo na temelju rezultata jednog upitnika (a posebno isključivo na temelju osobina ličnosti koje su uključene u ovo istraživanje) što zbog utjecaja mnogih drugih osobina ličnosti, konteksta i drugih obilježja osobe, što zbog zatvora koji predstavlja umjetno stvorenu okolinu u kojima ljudi često mijenjaju svoje ponašanje. Kako bi se dobila kompletnija slika osobe i kako bi se proširila mogućnost predviđanja ponašanje neke osobe, trebale bi se uzeti u obzir i druge osobine ličnosti i rezultati drugih dijagnostičkih upitnika. I u tome slučaju, treba biti oprezan pri interpretaciji rezultata jer neke kategorije tijeka izdržavanja (npr. rad, obrazovanje, slobodno vrijeme, posjete) ne ovise samo o samoj osobi već i o mogućnostima institucije, ali često i o nekim čimbenicima na koje sam zatvorenik ne može utjecati (npr. posjete koje ovise o tome gdje zatvorenikova obitelj živi, koliko je udaljena od zatvora i koliko mogućnosti imaju dolaziti). Rezultate istraživanja bilo bi dobro promatrati u kontekstu institucije u kojoj je ono rađeno.

Ovakvo istraživanje bilo bi dobro proširiti. Moglo bi se dodati još nekoliko osobina ličnosti u odnosu na koje bi se promatrale kategorije tijekom izdržavanja kazne zatvora. Tada bi se dobila i nešto šira slika o populaciji hrvatskih zatvorenika i o tome koje ih osobine ličnosti opisuju. U ovom istraživanju pokazalo se kako su hrvatski zatvorenici generalno manje impulzivni, manje su avanturisti i imaju višu empatiju pa bi bilo zanimljivo vidjeti je li moguće da neke druge osobine ličnosti ili pak obilježja osobe (poput inteligencije, ovisnosti, niske tolerancije na frustraciju) više predviđaju njihovo ponašanje tijekom izdržavanja kazne zatvora. Drugi način na koji bi se istraživanje moglo unaprijediti je da se prodube kategorije tijekom izdržavanja kazne zatvora. Umjesto da se za primjerice uvjetni otpust zatvorenika napiše „pušteni su na uvjetni otpust“ ili „nisu pušteni na uvjetni otpust“, da se uzmu u obzir uvjeti u kojima se to dogodilo ili razlozi zbog kojih je pušten te da se kod npr. stegovnih prijestupa uzme u obzir vrsta stegovnog prijestupa, razlog stegovnog prijestupa te mjera koja je dobivena. Na taj bi se način osobine ličnosti (čak i kad se ne bi proširivale nego bi ostale na ove tri) mogle dodatno povezati i dobilo bi se dublje razumijevanje ponašanja zatvorenika. To bi se moglo postići mješovitim pristupom – kvantitativnim i kvalitativnim.

Osim što pružaju dobru osnovu za buduća istraživanja, rezultati ovog istraživanja mogli bi se iskoristiti za informiranje javnosti i struke o tome što zatvorenici u zatvoru zaista rade i o tome koja su njihova obilježja i to u svrhu smanjenja stigmatizacije i poboljšanja slike o njima što u krajnjem slučaju može dovesti do uspješnije resocijalizacije nakon što zatvorenici izađu iz zatvora.

6. Zaključak

Cilj ovog istraživačkog rada je utvrditi odnos između obilježja ličnosti zatvorenika i izdržavanja kazne zatvora. U tu svrhu postavljena su dva problema, trebalo je utvrditi obilježja tijekom izdržavanja kazne zatvora i ispitati razlike u dimenzijama Eysenckovog inventara impulzivnosti (koji mjeri impulzivnost, avanturizam i empatiju) s obzirom na različita obilježja tijekom izdržavanja kazne zatvora. Rezultati su pokazali kako najveći broj zatvorenika izlazi iz istih uvjeta kao oni u koje ulaze. Gotovo polovica zatvorenika radi tijekom izdržavanja kazne zatvora, većina njih se ne obrazuje tijekom boravka u zatvoru, a više od polovice njih ne pohađa posebne programe tretmana. Sve ove varijable ovise o mogućnostima kaznionice ili zatvora u kojima se zatvorenik nalazio, tako da se moglo dogoditi da u pojedinim kaznenim tijelima primjerice nije bilo moguće raditi ili obrazovati se tijekom boravka u zatvoru. Najveći broj zatvorenika provodi slobodno vrijeme nestrukturirano, najviše kontaktiraju s vanjskim svijetom telefonski, zatim kroz posjete, a najmanje pismima. Iako rezultate o slobodnom vremenu i kontaktiranju treba s zadržkom jer za velik broj zatvorenika nije postojao podatak o točnom načinu provođenja slobodnog vremena i kontaktiranja s vanjskim svijetom. Velik broj zatvorenika koristi pogodnosti češćeg dodira s vanjskim svijetom, više od pola njih nema izrečenih stegovnih prijestupa tijekom izdržavanja kazne zatvora, te je više od polovice njih pušteno na uvjetni otpust. Statistički značajne razlike u impulzivnosti i avanturizmu postoje samo kod onih zatvorenika koji su radili i onih koji nisu i to na način da zatvorenici koji nisu radili postižu prosječno više rezultate na skalama impulzivnosti i avanturizma od onih koji jesu radili, kao što se i očekivalo. Statistički značajnu razliku na skali empatije postižu zatvorenici koji su primali posjete i oni koji ih nisu primali i to na način da zatvorenici koji jesu primali posjete postižu prosječno više rezultate na skali empatije od onih koji nisu primali posjete. Na svim drugim varijablama nema statistički značajnih razlika u impulzivnosti, avanturizmu i empatiji s obzirom na različita obilježja tijekom izdržavanja kazne zatvora (tijek izdržavanja, obrazovanje, stegovni prijestupi i uvjetni otpust).

7. Literatura

- Archer, J., Ireland, J. L. (2008): Impulsivity among adult prisoners: A confirmatory factor analysis study of the Barratt Impulsivity Scale. *Personality and Individual Differences* 45. 286–292.
- Bernstein, M. H., McSheffrey, S. N., Van der Berg, J. J., Vela, J. E., Stein, L. A. R., Roberts, M. B., Martin, R.A., Clarke, J. g. (2015): The association between impulsivity and alcohol/drug use among prison inmates. *Addictive Behaviors*. 42. 140 - 143.
- Buđanovac, A., Lj. Mikšaj-Todorović, Ž. Brgles (1998): Rehabilitacijski programi u institucijama u hrvatskoj penološkoj teoriji i praksi. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*. 34(1). 13-22.
- Carli, V., Mandelli, L., Zaninotto, L., Alberti, S., Roy, A., Serretti, A., Sarchiapone, M. (2014): Trait-aggressiveness and impulsivity: Role of psychological resilience and childhood trauma in a sample of male prisoners. *Nordic Journal of Psychiatry*. 68(1). 8 - 17.
- Conway, E. (2015): Sex offenders, impulsivity, and type of crime: An archival study. *Dissertation Abstracts International: Section B: The Sciences and Engineering*. 76(3).
- Cuomo, C., Sarchiapone, M., Di Giannantonio, M., Mancini, M., Roy, A. (2008): Aggression, impulsivity, personality traits, and childhood trauma of prisoners with substance abuse and addiction. *American Journal of Drug and Alcohol Abuse*. 34(3). 339 - 345.
- Dean, C. R. (2006): Assessing Self-injurious behaviors on a college campus. A senior honor thesis. Michigan: Eastern Michigan University.
- Dear, G. E. (2000): Functional and dysfunctional impulsivity, depression and suicide ideation in a prison population. *The Journal of Psychology*. 134(1). 77 - 80.
- Eysenck, H. J., Eysenck, S. B. G. (1994): Priručnik za Eysenckove skale ličnosti (EPS – odrasli). Naklada Slap. Jastrebarsko.
- Eysenck, S. B. G., McGurk, B. J. (1980): Impulsiveness and Venturesomeness in a Detention Center Population. *Psychological Reports*. 47(3). 1299 - 1306.
- Felthouse, A. R., Sass, H. (2007): The international handbook on psychopathic disorders and the law, volume 1. John Wiley & Sons. New Jersey.
- Heaven P. C. L. (1991): Venturesomeness, impulsiveness and Eysenck's personality dimensions among Australian adolescents. *Journal of genetic psychology: research and theory on human development*. 152(1). 91 - 99.
- Kovčo Vukadin, I., Žakman-Ban V. (2010): Zbirka propisa o izvršavanju kazne zatvora. Pravni fakultet. Split.

- Krasowska, A., Jakubczyk, A., Czernikiewicz, W. M., Wojnar, M., Nasierowski, T. (2014): Impulsivity in sexual offenders. New ideas or back to basics?. *Psychiatria Polska*. 47(4). 727-740.
- Lange. R. V (1982): Cognitive and behavioural impulsivity among prisoners and comparisson groups. The University of Adelaide. South Australia.
- Lauterbach, O., Hosser, D. (2007): Assesing Empathy in Prisoners - A Shortened Version of the Interpersonal Reactivity Index. *Swiss Journal of Psychology*. 66(2). 91 - 101.
- Lindsay, W. R., Parry, C. J. (2003): Impulsiveness as a factor in sexual offending by people with mild intellectual disability. *Journal od Intellectual Disabilities*. 47(6). 483 - 487.
- McCown, W. (1989): The relationship between impulsivity, empathy and involvement in twelve step self help substance abuse treatment groups. *The British Journal of Addiction*. 84(4). 391 – 393.
- McLaughlin, E., Newburn, T. (2010): *The SAGE Handbook of Criminological Theory*. Sage. Thousand Oaks, United States.
- Mejovšek, M., Lebedina Manzoni M., Lotar, M., Šarić, J. (2007): Percepcija psihosocijalne klime i osobine ličnosti zatvorenika. *Kriminologija i socijalna integracija*. 15(1). 1 – 12.
- Miller, E. (2003): *The measurment of impulsivity*. Doktorska disertacija. Coventry: University of Coventry.
- Owsley, C., McGwin, G. Jr., McNeal, S. F. (2003): Impact of impulsiveness, venturesomeness and empathy on driving by older adults. *Journal of Safety Resolusion*. 34(4). 353 - 359.
- Pabbathi, L. R., Naik, U. S., Mandadi, G. D., Bhogaraju, A. (2014): Personality assesment of offenders and mentall ill offenders. *AP J Psychol Med*. 15(1). 55-59.
- Renner, W., Anderle, F. G. (2000): Venturesomeness and extraversion as correlates of juvenile drivers' traffic violations. *Accident Analysis & Prevention*. 32(5). 673 - 678.
- Schneider, S. (2014): *Crime prevention: Theory and Practice*. CRC Press, Boca Raton.
- Seidel, E. M., Pfabigan, D. M., Keckeis, K., Wucherer, A. M., Jahn, T., Lamm, C., Derntil, B. (2013): Empathic competencies in violent offenders. *Psychiatry Research*. 210(3). 1168–1175.
- Tribolet-Hardy, F., Vohs, K., Mokros, A., Habermeyer, E.(2014): Psychopathy, intelligence, and impulsivity in German violent offenders. *International Journal of Law and Psychiatry*. 37(3). 238-244.
- Vukosavljević Gvozden, T., Opačić, G., Peruničić Mladenović, I. (2015): Does empathy always inhibit amorality and offending? *Psihologija*. 48(3). 2013 - 232.

Webster, C. D., Jackson, M. A. (1997): *Impulsivity: Theory, Assesment and Treatment*. Guilford Press, New York.

Zimmerman, G. (2009): *Impulsivity, Offending, and the Neighborhood: Investigating the Person-Context Nexus*. Doktorska disertacija. New York: University of Albany.

Zakon o izdržavanju kazne zatvora, NN 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11,125/11, 56/13, 150/13.